

HIDDEN WOMEN IN THE BIBLE with Chazan Arik Wollheim

The Shunamit – Bible Criticism

1. הרב מרדכי סבתו סיפור השונמית. מגדים טו (תשנ"ב)

" סיפור אלישע והשונמית זכה לניתוח מעמיק במאמרו של א' סמט כמדומני שהנקודה המרכזית הוחטאה בניתוח זה, וברצוני לחזור ולדון במגמת הסיפור. כפי שציין סמט במאמרו, השאלה המרכזית בסיפור היא מדוע מת הילד. לדעתו, האחריות למותו מוטלת על הוריו ובעיקר על אמו. אמו לא חשה בחובה המוטלת עליה מכוח הנס שבלידת הבן, לציין את לידתו בהודיה לה' וללוות את גידולו וחינוכו בדאגה מיוחדת, כדי שיגדל כאיש מופת בישראל. שורש התנהגותה של השונמית הוא, לדעתו, בכך שהשלימה עם גורל עקרותה וקיבלה את הבן כמתנת חנם ולא כמשאת נפש. נראה לי כי נימוק זה רחוק מלשכנע. ברוב סיפורי פקידת עקרות במקרא אין תיאור של דאגת ההורים לחינוך הילד ולגידולו כאיש מופת בישראל..."

נמצאת אומר, בשעה שגזר אלישע "למועד הזה כעת חיה אתי [תָא קרי] חובקת בן, "עבר בזה את הגבול שבין המשלח לשליח, ובין האדם - ואפילו הוא נביא - . לאלוהיו..."

בדומה לרבו עובר אלישע בפרקנו תהליך דומה. עובדה מכרעת היא כי לאורך כל הפרק אין אלישע פונה אל ה': לא בשעה שגזר על הלידה ולא בשעה ששלח את גיחזי להחיות את הילד באמצעות משענתו. סבור היה אלישע כי כוחו של הנביא רב לו, הן בהבאת חיים לעולם והן בהחייאת המת. רק משנתבשר על ידי גיחזי "לא הקיץ הנער, הבין כי נשתבשה תכניתו. כישלון ההחייאה באמצעות המשענת דומה לכישלוננו של אליהו בהחייאת הילד בעת שהתמודד עליו. בשעה שבא אלישע לבית השונמית וראה את הנער מת מושכב על מיטתו הבין את עומק טעותו. מעובדת מותו של הילד למד אלישע את כישלון תפיסתו, ומעובדת היותו מושכב על מיטתו הבין כי עליו מוטלת האחריות להחיותו. כרבו בשעתו, הסיק אלישע מיד את המסקנות הנכונות: "ויבא ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל ה'". בסגירת הדלת בעד שניהם מבטא אלישע את אחריותו הבלעדית לחיי הילד. אין עמו לא נערו ולא משענתו אלא הוא והמת בלבד. תפילתו אל ה' היא נקודת המפנה בפרק. לראשונה בפרק כולו מתפלל אלישע אל ה'. תפילתו מלמדת כי ירד אלישע לעומק דרשת חז"ל על המפתחות שלא ניתנו לשליח, והבין כי כוחות הנביא מוגבלים הם ואל סוד החיים עצמם לא יגיעו. רק לאחר התפילה עובר אלישע לפעולת ההחייאה, ומשום כך הוא מצליח....

כללו של דבר: גזרתו של אלישע "למועד הזה כעת חיה אתי [תָא קרי] חובקת בן "נבעה מתפיסה מוטעית בדבר כוחותיו הבלתי מוגבלים, כביכול, של הנביא. גזרה זו חורגת מסמכויותיו של הנביא ופולשת לתחומי הבלעדי של ה'. ראוי לה לגזרה זו שלא תתקיים כל עיקר, וכך ודאי היה נהוג - - להבדיל מלך בשר ודם, בראותו אחד מעבדיו חורג מסמכותו. אולם ההשגחה העליונה דרך אחרת עמה: "כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבתי ממחשבתכם" (ישעיה, נ"ה, ט). אם לא הייתה גזרת אלישע מתקיימת, אפשר שהיה בכך ביטוי להגבלת כוחו, אולם לא הוכחה חיובית לתלותו של הנביא בה'. הוכחה זו לא תושג אלא כאשר יודה הנביא עצמו בתלות זו. דווקא קיומה המדויק של גזרת אלישע יכול להביא להודאה זו. לידת הבן, "למועד הזה כעת חיה אתי" דבר אליהו אלישע" (יז), הופכת את אלישע להיות מעין 'יוצרו' של הילד, ומכאן נגזרת גם אחריותו להמשך קיומם של חיים אלו. מיתתו המפתיעה של הילד דווקא כאשר גדל והיה מסוגל " כבר לצאת אל אביו אל הקוצרים", היינו כאשר הגיעה שעתו לסייע בידי הוריו לאחר שטרחו בגידולו - מיתה זו מבטלת באחת את הישגיו של הנביא ומעמידה אותו באור מביך ביותר. מכאן ואילך לא יוכל עוד הנביא להתחמק מאחריותו לחיי הילד, ויאלץ להתמודד עליהם....

נמצאת אומר, כי מיתתו של הילד נגזרה כבר בעת לידתו, כביכול לא נולד אלא על מנת למות ברגע שיגדל, ללמדך שחיים הנוצרים בידי אדם אין להם קיום. הוא אשר אמרנו בתחילת דברינו: אין מטרת הפרק ללמד על נס הלידה, אלא על כוחו - וליתר דיוק על מגבלות כוחו - . של הנביא

HIDDEN WOMEN IN THE BIBLE

with Chazan Arik Wollheim

2. תלמוד ירושלמי סנהדרין י, ב, כט ע"ב

" גיחזי אדם גיבור בתורה היה, אלא שהיו בו שלושה דברים: עין צרה ופרוץ בערווה ולא היה מודה בתחיית המתים... כתוב: 'ויגש גיחזי להדפה', אמר רבי יוסי בן חנינה: שנתן ידו בהוד שביופיה בין דדיה¹⁰. ולא היה מודה בתחיית המתים, אתה מוצא בשעה שבא אלישע להחיות את בנה של שונמית אמר לו 'קח משענתי בידך ולך, כי תמצא איש לא תברכנו וכי יברכך איש לא תעננו' (שם, ד' 29). והוא לא עשה כך, אלא כאשר פגש אדם שאמר לו: מאיפה ולאן גיחזי? ענה לו: אני הולך להחיות מתים "

3. שולמית אלוני "משמרת החיפוי' על הנביא", עיתון הארץ 5 בדצמבר 1997

" בצעירותי תמהתי כיצד זה עדיין לא נמצא סופר שיכתוב רומאן או נובלה על יחסי אלישע הנביא והאשה הגדולה משונם. עליהם, על פגישתם, על עליית הקיר שבנתה לו, על בעלה האיכר הזקן ועל הילד שנולד ושמת ושהוחזר לחיים על-ידי אלישע שעה שהיה מוטל על מיטתו באותה עליית קיר. כשבגרתי וטעמי בספרות השתבח הבנתי ששטות גדולה היא להוסיף על מה שכבר כתוב במקרא (מלכים ב, ד' 37-38).

כל פרטי הרומאן, כל פרטי המתח בין האשה לבעלה וכן כל התפקידים של גיבורי הסיפור עוצבו במדויק ובתבונה על ידי המספר המקראי.

לפנינו אשה גדולה ומפורסמת ועצמאית מאוד. היום היינו אומרים אסרטיביות ובודדה בשל בעלה הזקן וכנראה האטום. הנה גם הנביא אלישע הנד על הדרכים בין יישוב ליישוב, המוצא במקום מרכזי אכסניה נוחה וטובה בבית השונמית הזאת, לידו נערו גיחזי המשמש אותו, איש סודו ואיש יחסי הציבור שלו. בהמשך גם מתוודעים אל הבעל, אישה של האשה שכנראה יודע היטב את מעמדו בעיניה וכן את המתרחש בינה לבין הנביא, אך חלש הוא מעמוד בפני כוחה והבז שהיא רוחשת לו. אלה הגיבורים כולם.

במדורו "אוצר קטן" מספר אדיאל קוסמן על "משמרת הצניעות" שיצרו חכמים סביב אלישע הנביא, או ליתר דיוק, כיצד חיפו עליו חכמים והעלימו את האפשרות ששכב עם האשה משונם וכי הוא-הוא אביו של בנה.

לא מקרה הוא שבדברים (כפי שהובאו לפנינו) אין כל התייחסות לשיח בין השונמית לאישה בטרם לכתה לנביא, שהרי השיח הזה מלמד את אשר החכמים רוצים להעלים כפי שנוהגים היו מאז ומתמיד ועד היום הזה. אנו רגילים בחיפויים אלה גם על מעשי ניאוף ומעשי גילוי עריות, גנבה או הברחה – הכל לפי מעמדו של ה"גדול" לפי אדיקותו ולפי עושרו ולפי העניין (זכרו מה שעשו לשמעון פרס בכנסת כאשר העז לומר שדוד אינו מופת בכל מעשיו, וכיצד התנפלו על הנשיא בשל הערה על דברי משה, או על יעל דיין. שלא לדבר על החיפויים המתקיימים כיום על עברות רבות של אנשי שלומנו).

מהו, אפוא, סיפור המעשה שמספר לנו המקרא בבהירות מקסימה? הילד יצא עם "אביו" לשדה הקוצרים. פתאום חש ברע ואמר לאביו: "ראשי ראשי!" ה"אב" שזה לגבי כולי עלמא בנו יחידו מאשתו הגדולה והחשובה, אינו נושא אותו על כפיו, אינו מתרגש, אלא אומר למשרתו: שאהו אל אמו. "וישאהו אל אמו וישב על ברכיה עד הצהריים וימת". האם משכיבה את בנה המת על מיטת הנביא אשר בעליית הקיר ומכינה את עצמה ללכת אל אלישע.

היא קוראת לבעלה אך אינה מספרת לו מה עלה בגורל הילד והוא אינו שואל! היא קוראת לו כדי שישלח אליה אחד הנערים ואחת האתונות כדי לרוץ אל איש האלוהים ומבטיחה לחזור מהר, "ארוצה... ואשובה".

האיש שואל או שמא מיתמם, או שמא מלגלג: "מדוע את הולכת אליו, היום לא חודש ולא שבת". ועל כך היא עונה בחוסר סבלנות או שמא בזלזול, או שמא בבוז, מלה אחת בלבד: "שלום!" ויוצאת לדרכה, רכובה על אתון. מהשיח הזה ברור שהאיש יודע על יחסיה עם אלישע, והיא כבר יודעת שהוא יודע, ולמעשה גם לא אכפת לה.

כל סיפור "הצניעות" שבפגישתה זו עם הנביא ובהתנהגותו של גיחזי כפי שמספרים אותו חכמי האגדה, הוא מריחה גדולה ושקופה למדי.

HIDDEN WOMEN IN THE BIBLE

with Chazan Arik Wollheim

האשה יודעת בדיוק מהו ומיהו גיחזי וכאשר הוא רץ לקראתה ושואלת: "השלום לך, השלום לאישך, השלום לילדך?" היא פוטרת אותו במלה אחת, ואף כאן ניכר קוצר רוחה. תשובתה: "שלום!" היא רצתה לפגוש רק איש אחד: זה האחראי להולדת הילד וזה שאולי יכול להחיותו. כמובן שגיחזי הודף אותה בכרעה לרגלי אלישע. יחצ"ן הנביא צריך לשמור על שמו הטוב ועל מעמדו הרם של אדוניו. דברים שנעשו בצנעה מן הראוי מוצנעים – והוא חושש שמא יישמע דבר. מכאן ואילך הסיפור ברור וידוע.

טרחתי והעליתי כל זאת מפני שאני סקרנית לדעת אם אדמיאל קוסמן באמת מאמין כי מה שסיפר לנו הוא "קריאת העומק של הסיפור" או שמא הוא קורץ בעינו ומרמז, שהוא יודע ואנחנו מבינים, כיצד חכמים חיפו על גיבורם הנביא במיני ניתוחים כאלה ואחרים וכמובן גם העלילו על גיחזי למען שמו הטוב של הנביא. ומנין לי הקריצה האפשרית? מסוף פסוק שלו, המרמז כי זו "קריאת עומק בדרך שהובנה על ידי דרשני האגדה."

4. תגובת פרופ' אלכסנדר רופא – עיתון הארץ

סוף-סוף נתגלה מה באמת אירע בשונם! שולמית אלוני הרכיבה את משקפיה, פתחה את התנ"ך במלכים ב ד' 8-37, קראה את הסיפור על אלישע והאשה השונמית, ופירשה אותו... אמנם בתנ"ך מסופר שאלישע, בנוכחות משרתו, הבטיח לאשה שבתוך תשעה חודשים תחבוק בן, אבל שולמית אלוני יודעת יותר טוב: "אנו רגילים בחיפויים אלה...". ובכן, שולמית אלוני גילתה לנו את האמת: אלישע לא עשה נס; הוא שכב עם השונמית, וכך נולד ילד מקץ תשעה חודשים!

אמנם אלוני מודיעה בראש מאמרה "וטעמי בספרות השתבח", אולם אני חושש שהוא לא השביח די הצורך. האם יעלה על דעתנו לפרש בצורה כזאת את סיפור "שלגיה ושבעת הגמדים" ולומר שבאמת שכבה שלגיה עם הגמדים, גמד אחד ליום, כל ימי השבוע¹⁵ או שמא, להבדיל, נאמר שבפתיחת "מלחמה ושלום" של טולסטוי, נבהלת אותה נסיכה בעלת הטרקלין בסנט פטרסבורג כשהיא רואה את פייר בזוחב נכנס, מפני שהיא נזכרת מה הם עשו יחדיו בלילה הקודם?

ספרות יש כאן; כן, גם אגדת שלגיה היא ספרות וגם האגדות על אלישע, והספרות צריכה להתפרש כפי שהיא, לפי מה שיש בה, לא לפי המציאות שעמדה מאחוריה, בוודאי לא לפי המציאות שאנו משערים (או רוצים לשער) שעמדה מאחוריה. הקורא צריך לפרש את הכתוב, לא לשכתב אותו.

במקרה של אגדות אלישע זהו סוג ספרותי מוכר היטב: שבח בעברית (כגון שבחי האר"י, שבחי הבעש"ט) Legende בגרמנית saint's legend, באנגלית, סיפורים שבהם קהל נאמניו של איש קדוש מביעים את הערצתם אליו, את יראת הקודש שלהם על-ידי תיאור של מעשי נס או מעשי הקרבה או סתם מעשים טובים. אנו רשאים להאמין בסיפורים הללו או לא להאמין – והחוקר בן-ימינו בדרך כלל איננו מאמין – אבל לסיפורים יש להתייחס כמו שהם, כמבעים של אמונה תמימה, של תחושה אינטואיטיבית בקדושתו ובגדולתו של האיש הקדוש. וכך קראה לו השונמית בפרקנו: "איש אלוהים קדוש" (מלכים ב ד' 9).

ומה שמעבר לספרות – בתולדות הדתות. התופעה של "קדושים" מוכרת היטב ביהדות, בנצרות ובאיסלם, בתקופות שונות, במעלות ובמורדות. בוודאי נלוו אליה גילויים של מרמה, של שחיתות, של שרלטנות. אבל לא בהם העיקר. האם יש מישהו המפקפק ברצינות בטוהר אמונתם וברמתם המוסרית של ר' ישראל בעש"ט ושל פרנציסקוס הקדוש מאסיזי? מדוע עלינו לדרוש את סיפור אלישע והשונמית לגנאי? מדוע לעוות סיפור מאמינים תמים כדי להגיע דרכו אל "יצר הרע"?

בואי ראי, שולמית (יש סוברים כי גם שמך נגזר משונם), מה את מחסירה מעצמך ומקהל קוראיך, כאשר את הופכת את סיפור אלישע בשונם לעלילת מנאפים. הרי חדלת להקשיב לסיפור עצמו – אחת הפינים שבתנ"ך, שבדרך כלל אינו עומד בתחתית רשימת רבי המכר בעולם... הבה נסתכל ולו רק בפיסקה אחת מסיפור אלישע בשונם, בפסוקים 16-17¹

HIDDEN WOMEN IN THE BIBLE

with Chazan Arik Wollheim

אלישע בא אל העלייה שנבנתה לו ושוכב על מיטתו, מן הסתם עייף מעמל הדרך. אך הוא נזכר בשונמית שהיטיבה עמו ומצווה על גיחזי נערו לקרוא לה. השונמית באה ועומדת לפניו. אולם אלישע אינו מדבר אליה, אלא פונה אל גיחזי (פס' 13): "אמור-נא אליה". מדוע? אלישע נוהג סלסול בעצמו ורוצה להעמיד מרחק בינו ובין השונמית – הוא, שאחר כך יצטרך להכיר בכישלונם וללכת אחריה מן הכרמל עד לשונם (פס' 27, 30) – אבל השונמית בינתיים "למדה את השיעור": בפעם הבאה, "ויקרא לה ותעמוד בפתח" (פס' 15).

ההצעה הראשונה של אלישע לשונמית "היש לדבר לך [=לטובתך] אל המלך או אל שר הצבא" – כלומר הצעה להפעיל פרוטקציה בעיר בירה – נדחית. השונמית "ושבת בתוך עמה" – כלומר יש לה משפחה חזקה המגינה עליה. ואלישע ממשיך לתהות "ומה לעשות לה" (פס' 14). הסיפור בלי משים מתאר את אלישע כאיש לא מעורב, מרוחק, אולי מופנם. למרות שהתארח כבר לא פעם בבית השונמית אין הוא יודע עליה הרבה. הקשר שלו עם המציאות נעשה על ידי גיחזי, "השמש" הנצחי, זה יודע היטב את "הרכילות": לשונמית אין בן ובעלה, לפי מה שאומרים, "זקן", כלומר אימפוטנט או קרוב לכך.

ועכשיו בא שיאה של התמונה. גיחזי קורא שוב לשונמית, והיא עומדת בפתח החדר. הפעם אלישע מדבר אליה במישרין: "למועד הזה כעת חיה [לזמן היולדת, תשעה חודשים] את חובקת בן". בביטחון גמור מובעת התוצאה הסופית, לא תלאות ההריון, לא כאבי הלידה, "את חובקת בן". במישרין דיבר אלישע הפעם, מפני שמאמרו הוא המחולל את הנס. אין כאן "כה אמר ה'", הדיבור של האיש הקדוש נושא עמו כוח מאגי. בכוח דיבורו ייוולד הילד.

השונמית מגיבה: "אל אדוני איש האלוהים, אל תכזב בשפחתך" (פס' 16) – בקשה ותחנונים. השונמית יראה, היא כבר חדלה לקוות, היא מפחדת לקוות. היא פוחדת מן האכזבה, שתבוא כאשר דברו לא יתקיים. אלישע אינו צריך להוסיף עוד דבר; "ותהר האשה ותלד בן וכו'". מופלא הוא שפחדיה של השונמית בכל זאת יתאמתו, במות הילד, ואז היא תוכיח את אלישע "השאלתי בן מאת אדוני", הלא אמרתי "לא תשלה אותי" (פס' 28).

ומופלאות התמורה באופיה של השונמית משעה שהפכה לאם; לא עוד השלמה נכנעת עם גורלה, אלא תקיפות, התאפקות ונחרצות: הילד מת, והיא כובשת את אבלה, מחביאה את הגופה, אצה להר הכרמל, מחזיקה ברגלי איש האלוהים, כופה אותו ללכת אחריה. לא שעה של כיבודים היא זו – לבעל או לאיש האלוהים; עכשיו – עת לעשות!

יותר שאתה קורא, יותר אתה משתאה: כיצד בשרטוטים כה מעטים הצליח המחבר לאפיין את אלישע, את השונמית ואפילו את גיחזי. זאת ועוד: כיצד תיאר את השונמית באיפיון דינמי – אשה חשוכת בנים נכנעת לגורלה שנהפכת לאם תקיפה ונמרצת.

זאת הקריאה שלי בסיפור השונמית. אולי אינה נכונה, אבל אני, לפחות, קורא את הסיפור, ולא משכתב אותו לפי טעמי.